

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Gaziantep / Türkiye

Muhammed İsmail TURGUT

Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Gaziantep / Türkiye

Citation: Tansü, Yunus Emre ve Turgut, Muhammed İsmail (2020). Eski Türklerde Matem ve Ölü Defin Adetleri. *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 4(10), 414-422.

ESKİ TÜRKLERDE MATEM VE ÖLÜ DEFİN ADETLERİ

ÖZET

İnsanoğlunun hayatında üç önemli evre vardır. Birinci evre doğumdan, ikinci evre evlenmeden, üçüncü evre ise ölümden ibarettir. Doğum ve evlenme olayı toplumda sevinçle karşılanırken, ölüme ise korku ve hüznle yaklaşılmıştır. Ölüm, her insanda yaşam fonksiyonlarının sona erdiği andır. Türkler her ne kadar ölüm kelimesinden çok hoşlanmasalar da; ölen kişinin ardından düzenlenen yas ve defin törenlerine büyük önem vermişlerdir. Ölüm kelimesi yerine Türkler daha çok, 'Şunlar boldı', ruhu şahin kuşu gibi uçup gitti demişlerdir. Yakınlarının ölümünden dolayı büyük üzüntü duyan Türkler, matem ve yas alameti olarak ölünün getirildiği çadırın etrafında yedi defa dönmüşler, ölü yakınları saçlarını kazımış, yüzlerini bıçakla yaralamış, yüksek sesle ağlayarak acılarını dile getirmişlerdir. Eski dönemlerden itibaren ruhun ölümsüzlüğüne inanan Türkler, ölen kişinin ruhunu hoşnut etmeye çalışarak bu dünyadan öbür dünyaya geçiş sürecini kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Ölümden sonra tekrar dünyaya gelineceğine dair inanç, onların ölen kişiyi defin şeklinde de kendini göstermiştir. Örneğin; anne karındaki bir bebek doğmadan önce nasıl cenin pozisyonunda yer alıyorsa, ölen kişiyi de yeni bir hayata başlangıç yapacağı için aynı pozisyonunda gömmüşlerdir. Diğer yandan ölünün, atıyla, kılıcıyla, kıyafetiyle, hizmetçisiyle hatta bazı yerlerde eşiyile gömüldüklerini bile kurganlarda yapılan kazılardan öğrenmekteyiz. Kahramanlığından dolayı öbür dünyada hizmet etsin diye öldürdüğü kişi sayısı kadar balbal dikilmiş, kurganına çeşitli zamanlarda aş bırakılmış ve ardından kurbanlar kesilmiştir. Ölünün yıkanması ve kefenlenme süreci esnasında ölen kişinin cenazesinin kapıdan değil pencereden çıkarılması, ölen kişinin kıyafetlerinin cenazeyi yıkayanlara verilmesi, bekâr olarak ölen kişiyi öbür dünyada yalnız kalmasın diye evlendirme ya da nişanlama olayı farklı geleneklerin olduğunu göstermektedir. Defin süreci ise Türklerin yaşadıkları coğrafya ile paralellik göstermektedir. Kimi Türk toplulukları cenazesini dağ gibi yerlere defin ederken, kimi toplulukların ölümlerini yaktıklarını, kimilerinin ağaca astıklarını, bazılarının ise suya gömdükleri görülürken, büyük kısmının ölüsünü toprağa gömdüğünü görmekteyiz. Ölen kişi kadar ölünün mezarına da Türklerin büyük değer verdiklerini görmekteyiz. Tarihte Türklerin atalarının mezarlarının yağmalanıp soyulmasından dolayı savaşların yaşandığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Yas, Defin

THE MOURNING AND THE DEAD TRADITIONS IN THE OLD TURKS

ABSTRACT

There are three important stages in the life of human beings. The first stage consists of birth, the second stage consists of marriage, and the third stage consists of death. While birth and marriage events were welcomed in the society, death was approached with fear and sadness. Death is the moment when life functions in every person. Turks, although they do not like the word death very much; They gave great importance to the mourning and burial ceremonies held after the deceased person. Instead of the word death, the Turks said, 'The sun was bolt', the soul flew like a hawk bird. They have returned seven times, their dead relatives have scrapped their hair, their faces have been stabbed with a knife, and they cried out loud, expressing their suffering. Turks who have believed in the immortality of the soul from the old times have tried to facilitate the transition from this world to another world after death. faith places their dead in the grave It also showed itself in the form. E. g; They considered the burial as a preliminary preparation for rebirth, as a symbol of the mother's womb, and the head and feet of a concave fetus. Due to the number of people he killed in order

to serve in the other world because of the number of people he was killed, his kurgan was overstepped at various times and then the victims were cut off. The event of marriage or engagement shows that there are different traditions so that he will not be alone. The process of the religion is in line with the geography of the Turks. While we see that the plumer hangs the tree and some of them buried in the water, we see that most of them buried their dead in the ground. We see that the Turks gave great value to the grave of the dead as well as the deceased.

Keywords: Death, Mourning, Burial

1. GİRİŞ

Türkler, “Bozkır Kültürü” olarak adlandırılan göçebe yaşam kültürünün hakiki temsilcisi ve ortaya çıkarıcısıdır. Bozkır kültürü, Türklerin sosyal, ekonomik, askeri, hukuk ve çok az da olsa dini hayatına yön veren özellik arz etmekteydi. Din anlamında, o zamanlarda bile çok makul inanç anlayışları mevcuttu. Tek tanrılı dinlerin çok da fazla taraftar bulmadığı o dönemlerde, Türklerin genelini tek tanrı anlayışına sahip olduğunu görüyoruz; Ne bir puta, ne de başka bir canlıya tapmayan Türkler, görmemiş olsalar dahi her zaman kendilerinin üzerinde yüce ve kudret dolu kutsalın olduğunu farkında olmuşlardır. Öbür dünyaya ait çok fazla bilgilerinin olmamasına rağmen, bu anlayış neticesinde ölen kişinin varlığının bu dünya ile sınırlı olmadığı bir öbür dünya anlayışı söz konusuydu. Bu yüzden onlar için öbür dünya da var olmak bu dünya da var olmak kadar önemliydi. Kahramanlıkları ile ön plana çıkan bu milletin evlatları hasta yatağında ölmektense savaşarak ölmeyi tercih etmişlerdir. Çünkü bugün İslamiyet’te olduğu gibi ölüm onlar için bir son değildi. Nitekim ölümlerinin ardından uyguladıkları yas ve defin törenleri bu anlayışın Türklerde ne derece güçlü olduğunu göstergesidir.

Türklerde, ölen kişinin cenaze töreni ile defin işlemi aynı zamanda gerçekleşmemiştir. Yani ölen kişi hemen defnedilmemiş, ölen kişinin defnedileceği zaman belirlenmiş çeşitli ayinlerle defin olayı gerçekleşmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre eğer bir kişi ilkbahar ya da yaz ayında ölmüşse, sonbahar vaktinde gömülmüş, şayet sonbaharda ya da kışın ölmüşse ilkbaharda defnedilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasını uzmanlar kozmik ve dini nedenlere dayandırmaktadırlar. Yine ölen kişinin cenazesinin ve çadırının etrafında yakınlarının atları üzerinde yedi veya dokuz defa dönülmesi de kozmik durumla ilişkilendirilmiştir. Biz tüm bu bahsini yaptığımız durumların tasvir, tasnif ve analizini yapmaya çalışırken bu alanda önemli eserler veren başta J. Paul Roux’un ‘Altay Türklerinde Ölüm’ adlı eseri olmak üzere, Emel Esin, Abdülkadir İnan, Bahattin Ögel gibi Türk halk kültürü üzerine yaptıkları çalışmalarla ön plana çıkan kişilerin yanında Uno Harva’nın “Altay Panteonu’ adlı eserinden ve yine Türklerin ölüme gösterdiği önemi müthiş bir dille anlatıp bu anlamda geniş çaplı araştırma yapan Polonyalı bilim insanı Edward Tryjarski’nin ‘Türkler ve Ölüm’ adlı eserinden özellikle bahsetmek gerekir.

2. ÖLEN KİŞİNİN ARDINDAN İLK YAPILANLAR

Defin sürecinin ilk aşamasını bilim insanları bir insanın ölümü olarak görmektedirler. Kişinin ölümü ile beraber en büyük sorumluluk ölen kişinin yakın çevresine düşer. Ölünün yakın çevresinin yapacakları ölünün defnedileceği yere ve zamana kadar devam eder. Nasıl diğer toplumlar ölümlerine özen gösterip onu bu dünyadan öbür dünyaya uğurlarken özen gösteriyorsa, Türklerde de aynı şekilde ölüye gösterilen ihtimamın özel bir anlamı ve yeri vardır. Ölünün ailesi ve yakın çevresi dini anlayıştan yola çıkarak ölünün ölümler ülkesine geçişini kolaylaştırmaya çalışır (Tryjarski, 2012, s.145).

Ölümün gerçekleşmesinin ardından ölü yakınları ölümü çevresine duyurur. Dini ve sağlık bilgisi kurallarıyla hareket edilmeye çalışılır. Bu arada batıl inançlarda canlı tutulmaktadır; mesela ölen kişinin hayata kapadığı o son bakıştan yola çıkılarak ileriye dönük vermeye çalışıldığı mesaj alınmaya çalışılır (ölünün gözündeki son bakış ‘canlı mı’ ‘cansız mı’?). Şu an hala bazı Anadolu

topraklarında devam eden gelenek olarak ölen kişinin karnının üstüne kemer ya da genellikle bıçak, makas gibi nesnelere konulur. Bu hareketin yapılmasındaki amaç ölen kişinin hayatta kalanlara zarar vermemesi için yeniden canlanmasına engel olmaktır. Anadolu'daki insanlarla yapılan mülakatlarda bu hareketin neden yapıldığı sorulduğunda; ölen kişinin 'şişmesini önlemek' diye 'şeytanın içine girmesine engel olmak' diye bir de 'günahları azalsın' gibi cevaplar alınmıştır (Örnek, 1971, s.44-48). Türkler, ölümden sonra ruhun göğe yükseldiğine inandıkları için ruhun kanatlı bir cisme dönüştüğünü düşünmüşlerdir. Bu yüzden bir kişi dört tarafı çevrili bir yerde ölmüşse buldukları yerin dışarıya açılan (kapı, pencere) kısmı açık bırakılır ki ruh rahat bir şekilde uçabilsin (Ersoy, 2002, s. 95). Balıkesir'in Mudurnu ilçesinde ölen kişinin odasına kedinin sokulmadığı görülmüştür. Bunun nedeni kedinin ölüden çıkan süneyi (ruhu) yemesinden korkulmasındandır (Boratav, 1984, s. 28). Bir akrabanın ölümü her ne kadar yeni bir olay gibi gözükse de aslında daha önce tecrübe edinmiş bir olaydır. Fakat ne kadar ölüm olayı tecrübe edinilse de yeni bir ölüm yakın çevre de şaşkınlık, korku ve hüznü uyandırır. Bu durum daha çok ölen kişinin kötü ruhlara dönüşebileceği inancından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden ölünün mümkün olduğunca çabuk ortadan kaldırılması gerekir (Tryjarski, 2012, s.146).

3. YAS VE AĞIT

Türklerde, ölen kişinin ardından duyulan acı ve keder, ölen kişinin yokluğunu anlatan giysiler ya da uygun aksesuarlar; yakınlarının bu süreçte yapmaması gerekenler, kısıtlamalar ve tüm bunların yaşandığı süreç yas olarak değerlendirilir. Yas sürecinin en önemli olguları; matem süresi, nelerin yasak olduğu ve nelerin yapacağının bilinmesi, hangi renk kıyafetlerin giyileceği ve matem sona erdirilmesi durumlarıdır. Matem süresi Türklerde ortak bir şekilde tezahür eden bir olgu değildir. Bu durum değişiklik göstermektedir. Örneğin Budist Sarı Uygurlarda Yas üç yıl sürmektedir. Günümüz Türkiye'sinde yas süreleri üç gün, bir hafta, bir ay, altı ay, bir yıldan fazla fakat genelde kırk gündür. Kırk günlük süre yaygındır. Türklerde ölen kişi ve ailesi tarafından ölenin yasının tutulması çok önemlidir. Eğer Kırgız Kazaklarında bir kadın ölürse ve bu kadın iyi biri ise kırk gün yas tutulur, kocası kırk gün tıraş olmaz. Afgan Pamir Kırgızlarında ise bu süre üç gün olur. Bu üç gün içerisinde de ölen kişinin ruhu ev içinde dolandır. Karısı ise bir yıl yas tutmak ve siyah elbise giymekle yükümlüdür. Fakat erkeğin yas elbisesi giyme gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır (Tryjarski, 2012, s.150). İlk Çağ'ın tarafsız tarihçisi olarak adlandırılan Herodotus, İskitlerin cenazelerin ardından şunları yaptıklarına değinir: Kulak memelerinden birisini keserler, kafalarını kazırlar, kollarının etini keserler, kafalarının alın kısmını ve burunlarını keserek yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar (Herodotus, 2006, s. 322-323).

Cenaze törenine katılacak kişilerin kıyafetleri hem ölen kişiye karşı duyulan saygının, hem de bir acının ifadesidir. Eski Türklerin yas kıyafeti konusunda Çin'den etkilendiklerine dair görüşler mevcuttur. Bu durum her iki toplumun komşu olmalarından kaynaklanmaktadır. Çinlilerin kullandığı beyaz yas rengi Türklerde de görülmektedir. Orta Asya ile etraflıca araştırma yapan J. P. Roux, Çin kaynaklarından yararlanıp Hunların yas kıyafetleri giymediklerini belirtmektedir (Roux,1999 s.11). Oğuzlarda ise yas rengi siyahtır, bu uygulama o dönemden günümüze kadar gelmiştir. Matem bir diğer göstergesi ise kıyafetlerin ters giyilmesidir, özellikle durumu iyi olmayan kişiler bunu yapmaktadır (Örnek, 1971 s83). Kazak ve Kırgız toplumundaki kadınlar matem esnasında ağlayıp dövünürken kıyafetleri ters giymiş bir biçimde otururlar. Kars'ta kadınlar ölümün 52. gününe kadar elbiseleri ters giyer ve kara bir başörtüsü bağlarlar. Öte yandan Erzurum'un Doğan köyünde ölünün yakın akrabaları elbiselerini yıkamazlar. Van ilinin Karahan köyünde bir ay boyunca kıyafetler ters giyilir (Örnek,1971. s. 83). Budist olan Sarı Uygurlarda matem süresince şatafatlı ve gösterişli kıyafet giymemek, süslenmiş atlara binmemek, şarkı ve türkü gibi eğlenceli sözler söylememek dikkat edilmesi gereken durumlar arasındadır. Türkler

hayvancılıkla uğraştıkları için ölen kişi adına verilen yemeğe kadar herkes aileye destek olmak için et getirir. Bugün Anadolu'da da ölen kişinin ailesine imece usulü yemekler yapıp götürülür. Acı ve keder durumundaki aileye yardım edilir. Matem durumunda olan aileyi ziyaret etmemek bu aileye karşı alınmış düşmanca tavır olarak nitelendirilir. Bazı Türk topluluklarında örneğin Kaşkar ve Yarkent Türklerinde bir erkek öldüğünde karısı altı ay yirmi gün geçmeden yeni bir kişiyi kendisine eş olarak alamaz. Karısı ölen erkek ise kırk gün geçmeden yeniden evlenme hakkına sahiptir. Mesela eşinin ölümünden hemen bir gün sonra evlenenler dahi olmuştur. Ölen bir kadın ise, oğulları ve kızları ölümünden kırk gün sonra kendilerine eş bulma hakkı vardı (Tryjarski,2012.s.155).

Ölünün arkasından yakılan ağıt (İskit-Sakalarda sagu) ölümden hemen sonra başlar. Erkekler ağıtlarını bağırarak gösterirler. Teleütlerde ölü ardından yakılan ağıtlar gündelik hayatta söylenen şarkılarla benzerlik taşır, ağıtla söylenen şarkılar ölüm haberi ile başlar ve cenaze tabuta konana kadar devam eder. Eğer ölen koca ise karısı dışarıya taşınmaya kadar yanına oturur ağlar ve ağıt yakar. Eğer ölen kişi karısı ise eşi kafasına bir şapka giyer, eşinin cenazesinin yanına oturur ve ağıt yakar. Eşinin söylediklerini işittiği düşünülüp ölü hakkında iyi, övgü dolu şeyler söyler. Buna karşılık Lamaist Tuvalılarda ölümlerin ardından gözyaşı dökülmez, dökülen gözyaşlarının yağmura dönüşeceğini bu da ölünün öbür tarafa geçişini önleyeceği nedeniyle yapılmaması kararlaştırılmıştır (Tryjarski, 2012,s. 159). Ölünün arkasından yapılan davranışlardan diğerleri turnaklarla yüzlerini yırtmak, saçları yolmak, ölünün etrafında at ile ya da yaya olarak dönüş yapmaktır (Harva, 2014, s. 265).

4. ÖLÜNÜN YIKANMASI VE KEFENLENMESİ (GİYDİRİLMESİ)

Ölen kişinin yıkanması Türk kavimlerinin cenaze merasimlerinde önemli bir yer tutar ve bu konuyla alakalı olarak kaynaklarda çok fazla bilgi yer almaktadır. Fakat bu gelenek bütün Türk toplumlarda aynı şekilde uygulanmamıştır. Özellikle kurak bölgelerde su büyük sıkıntı olmuştur. Örneğin Animist-Şamanist ve Lamaist Tuvalarda yıkama geleneği yoktur. Kumandinler'de ise ölüyü sıcak su ile yıkarlar ve en güzel elbiselerini giydirip oda içerisinde yer alan bir tahta üstünde iki gün bekletirler. Yine Yakutlarda ölü yıkanır. Ölüyü yıkayan bir grup vardır ve onlara Yakutça kiibas denir (Tryjarski, 2012, s.171). Türk kavimlerinin geneline bakıldığında ölen kişi hangi dinden olursa olsun ölen erkekse onları erkekler yıkar, ölen kadınsa onları da kadınlar yıkar. Ölen kişinin gözleri açıksa hemen kapatılmaya çalışılır (bakır para konularak). Gözlerin açık kalması büyük sıkıntı demektir, bu durum yeni bir kişinin öleceği anlamına gelir. Bu bilgiyi Yakutlardan öğrenmekteyiz. Kırgız-Kazaklarında ölen kişilere doğrudan çıplak elle temas edilmesi yasaktır. Bunun için ellere kese benzeri bezler geçirilir. Su, yıkayacak kişiler tarafından bir şekilde getirilen örtünün üzerinden dökülmektedir. Bu işlemi gerçekleştirenler mutlaka ödüllendirilir. Bu uygulama Anadolu'da Sünni ve Alevi topluluklarda da görülmektedir (Örnek,1971s.40-50).

Günümüz Anadolu'sunda ölü yıkama işlemleri ya ölenin yakınları ya da gassal adı verilen profesyonel yıkayıcılar tarafından gerçekleştirilir. Anadolu'da ölünün yıkandığı suyun kalanı ile ilgili çeşitli uygulamalar vardır. Mesela; Şanlıurfa'da kalan bu su ile bir başkası temizlenir. Eskişehir, Kastamonu, Erzurum ve Ankara da bu su dökülür. Uşak bölgesinde ölen kişinin etrafına dökülür. Afyon, Sivas, Çorum gibi yerlerde ev sakinleri kalan su ile ellerini ve yüzünü yıkama yolu ile temizlerler. Sivas'ın ilçesi Zara ile Niğde ve diğer yerlerde kalan suyu hasta olan kişi ve çocuklara iyi geleceği düşüncesiyle onların yıkanması sağlanır. Bunların dışında ölümler çeşitli bitkilerle ovulur, tütsülenir ya da aşıboyası yapılır (Örnek,1971s. 51-52).

Daha sonra öncelikli olarak ölenin kıyafetleri yakınları tarafından çıkartılır. Kıyafeti çıkaran kişi, ölen kişiye akraba olmak zorunda da değildir. Ölünün giysilerini çıkartan kişi hemen geri çekilir ve diğer akrabaları ölen kişiyi keçe tarzı bir beze sararlar. Sadece bedeninin keçe ile sarılması

sonrasında, yüz bölgesine başörtüsü örtülür ve Mongun-Tayga'daki Şamanist Tuvalılardan elde edilen bilgilere göre ölen kişinin bedeni, güneşin doğduğu yöne yani doğuya çevrilir (Tryjarski 2012s. 182).

Lamaist Tuvalılarda ölünün giysileri çıkartılır ve ölen kişi yünden yapılmış beyaz dokumanın içine sarılır. Ersin Bölgesi'nde ise erkekler gündelik kıyafetleri ile, kadınlar ise en sevdiği kıyafetler ile gömülürdü. Yakutlarda her hangi bir kimse öleceğini hissettiği zaman en güzel ayakkabıyı ve kıyafeti hemen bulmaya çalışırlardı. Sagaylar'da ölüye kendi elbisesi ve kendi ayakkabıları giydirilmektedir, çünkü öbür tarafta bunlara ihtiyacı olacaktır, Altay Kızıları, Telengitler, Çelkanlar, Tubalar ölen kişilere kışlık elbise giydirirken; Çelkanlar ve Tubalar ölen kişileri kürke sararlar ve bu kürkü dikerlerdi (Alekseev,1980 s. 219).

Türkler arasında kefen kullanımının köklerinin çok eskiye dayandığını görüyoruz, araştırmacı L. Baz'm 8. yüzyılda Orhun Abideleri'nden yaptığı tercümede 'kefeni getirdi ve onu dikti' ve yine Minusinsk Bölgesi'ndeki yazıtta 'Beni kefenle gömdünüz' cümlesi yazmaktadır (Roux,1999 s. 148). Kazaklar da ölülerini erkekler de üç kez, kadınlarda ise beş kez olmak üzere 'agırat' adı verilen beyaz bir beze sarıldığı bilinmektedir. Kefen deyince özellikle aklımıza Anadolu'daki Sünni halkın kullandığı beyaz bez akla gelmektedir. Erkek kişinin kefeni üç bölümden oluşur, gömlek, izar ve lifafe olmak üzere. Gömlek, omuzdan ayağa kadar örtülür; izar, baştan ayağa kadar örtülen bezdir; lifafe ise izarın işlevini güçlendirir. Kadınların kefeni ise beş parçadan oluşur. Başa örtülen himar, göğse örtülen dir, göğüsten göbeğe ya da dize kadar uzanan çok büyük bir örtü, izar ve lifafedir (Örnek, 1971, s. 52-53).

Günümüzde toplum içerisindeki insanlarda hayattayken kefenlerini alıp bir yere koyma ya da kefen satın alınabilmesi için bir miktar para biriktirme (kefen parası) adeti vardır. Bu davranış şöyle açıklanır: Öldüğünde başkasına yük olmama, bir telaş olmasın, kendi helal parasından alınsın diye. Bu gelenek halen Anadolu'da Türk insanı tarafından devam ettirilir. Özellikle yaşı ilerlemiş kadınlar kefenlerini bir yere koyarlar, sevap düşüncesiyle yılda bir kez ona sarılırlardı (Örnek, 1971, s. 53-54).

5. TABUTLAMA VE DEFİN İŞLEMİ

Eski Türklerde ölüm halinde ruhun kuş halini alıp uçup gittiğine inanıldığını belirten Rasonyi (1986, s.28), eski metinlerdeki 'sonkur oldu' şahin oldu sözünün de bu anlama geldiğini dile getirir. Türklerde, İskitlerden ve Hunlardan itibaren ölen kişiye maske yapma, bedenin korunması için mumyalama işleminin yapıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (Ögel, 1984, s. 86-94).

Türk kavimlerinin çoğu ölüleri için tabut kullanmaz. Çoğu Türk kabilesinin tabuta dair her hangi bir bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Tabut konusunda ise aklımıza sadece ahşap nesne gelmemelidir. Türkler, metal unsurları ve madenleri de tabut olarak kullanmışlardır. Özellikle yüksek rütbeli ve prens gibi kişilerin cenazeleri metalden tabuta konulmaktaydı (Roux, 1999, s.149). Kırgızlarda biri öldüğünde cenaze kalın iplerle ağaca bağlanır ve çürüyene kadar orada kalırdı (Roux, 1999, s. 137). Türkler defin merasimi için genelde yaprak dökümünü (sonbahar) veya ağaçların yapraklanması (ilkbahar) zamanını beklerler, büyüklerin mezarı üstüne toprak yığarak kurgan yaparlardı (Rasonyi, 1986, s. 28).

Göktürk devrinin defin törenleri hakkında Çin kaynakları daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Tan sülalesi, tarihi VI. yy. da yaşanan defin olayından bahsederken olayı şu şekilde betimler: Cenazeyi çadıra koyarlar, ölen kişinin birinci dereceden akrabaları ve yakınları, at, koyun, sığır gibi hayvanları keserler ve çadırın önüne getirirlerdi. Ölen kişinin bulunduğu çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Çadırın ön kısmında bıçakla yüzlerini yaralayıp ağlarlar. Yüzlerinden

gözyaşı ile beraber kan akardı. Düzenlenen töreni yedi kez tekrar ederler. Daha sonra belirlenen müsait bir zamanda ölen kişiyi mezara koyarlardı (İnan, 2015, s. 177-1789).

Daha önce Rasonyi'nin de aktardığı gibi Göktürklerde de eğer bir kişi ilkbaharda ya da yaz aylarında ölürse, çimenlerle beraber ağaçlardaki yaprakların sararmasına kadar beklenilirdi. Eğer kişi sonbahar ya da kış aylarında ölürse, bitkilerin tohumlandığı yahut açma zamanının gelmesi gerekiyordu (Tsai, 2006, s. 22). Daha sonra, ilkbahar vakti gelince ölen kişinin atının ayaklarını ve kuyruğunu sıriklara asarlar ve bu onun atıdır, bu ata binip uçmağa (cennete) gider demişlerdir. Ölen kişi hayatı boyunca kahramanlık göstermiş cesur bir kişi ise öldürdüğü düşman sayısınca ağaçtan ya da taştan insan yüzüne benzer heykeller yapıp mezarı üzerine koyarlardı. Ardından şöyle devam etmişlerdir, 'bunlar ölen kişinin uşaklarıdır, öbür dünyada bu kişiler ona hizmet edeceklerdir' (İnan, 2015, s. 177-178).

Ligeti (1986, s. 130), ayrıca bazı Göktürk hükümdarlarının at üzerindeyken, kendisine ait değerli eşyalarla beraber yakıldığını, ilkbahar veya sonbaharda ise küllerinin gömüldüğünü, ayrıca tapınak veya ona benzer bir şey inşa ederek 'bengütaş' denen bir kaya üzerine ölen kişinin kendisi ile savaşlarının anlatıldığı, ağıtların yer aldığını belirtir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Türkler ölümlerini sadece toprağa gömmemişlerdir, ölümlerini yakmışlar, hatta suya bile gömen olmuştur. Bu tarz defin işlemleri Türklerin ateşi ve suyu ne derece kutsal gördüklerinin bariz göstergesidir. Türklerin ateşe gerçekten büyük değer verdiklerini, Göktürklerin doğu kanadını VI. yüzyılda ziyaret eden Valentinus, Evtukios, Herodyen ve Kilikyalı Pavlov adındaki Bizans elçilerinin verdiği bilgiler doğrultusunda Teofiklat Simokkatta tarafından aktarılmıştır (Grousset, 2017, s. 113). Türklerde saflığından şüphe edilen her şey ve herkes iki ateş arasından geçirilmiş ya da yanan bir ocağın etrafında döndürülmüş veya üzerinden atlatılmıştır. Keza Göktürklerin Batı kanadına Bizans ülkesinden gelen elçi Zemarkhos çok istekli olmasa da ateş üzerinden geçirilmiş ve saflığı ve içinde şeytan olup olmadığı ortaya çıkartılmıştır. Yine hasta olanları kötü ruhlardan arındırmak için ve düğünlerde gelinler de ateş üzerinden geçirilmiştir (Koca, 2002, s. 56).

A. İnan ve ondan alıntılar yapan B. Ögel, S. Buluç ile Emel Esin, Türklerde ölümleri yakma adetlerinin de olduğundan bahsederler. Çin ile Arap kaynaklarında, Göktürk çağında Kırgız Türklerinin ölümlerini, ateşin en temiz şey olması ve ateşe düşen her şeyin temizlendiği inancıyla ve yine ölen kişinin ateş sayesinde kirlerinden ve günahlarından temizleneceği düşüncesiyle yaktıklarını yazarlar (Esin, 1978, s. 30). Göktürklerde ölen kişinin küllerinin gömüleceği gün kadın erkek kim varsa herkes resmi kıyafetlerle bir araya gelir ve o esnada bir erkek bir kıza aşık olursa kıza haber gönderilir ve kızın ebeveynleri bu duruma karışamazdı. Bu durum defin esnasında bile toplumsal ilişkilerin, evliliklerin olabileceğini ortaya koymaktadır (Kapusuzoğlu, 2015, s. 509).

S. Buluç (1993, s. 320) ise Gmelin'den faydalanarak Yakutlarda toplum içerisinde durumu ekonomik olarak iyi olan bir kimsenin ölümünde de kendisine öteki dünyada hizmet etmeleri için, en iyi hizmetçilerinin yakıldığını, Yakutların daha önceleri ölen erkekle beraber karısının da canlı bir şekilde gömüldüğünü kaydeder. Türklerin ateşe verdiği bu kutsallık bu gün dahi devam etmektedir, hastalıkları, evleri, ölümleri 'tütsüleme' olayı halen devam etmektedir. Bunun yanında ateş bir kehanet aracı olarak kullanılmıştır. Bugün 'aile ocağı' kavramının da ateş kültürü ile alakalı olduğu düşünülmektedir (Güngör, 2002, s. 263). Diğer taraftan Türklerin suya çok büyük kutsallık gösterdiğini hatta bu yüzden suyun kutsallığını bozmamak için yıkanmadıklarını, bunun felakete yol açacağına da inanmışlar, kıyafetlerini dahi yıkanmamışlardır (Sümer,1972, s. 1972). Ama bu düşünceye rağmen defin işlerinde suyun kullanıldığını görmekteyiz.

X. yüzyılda kuzeydeki Türk bölgelerini seyahat etmiş bulunan İbn-i Fadlan, Hazarlar ülkesini de gezmiş ve orada farklı bir defin şekli olan suya gömme işlemi ile karşılaşmıştır. Yönettiği halkı

tarafından özel anlam ifade eden sözlerle donatılmış iktidar sahibi olarak adlandırılan Hazar Kağanı'nın her odasında onun için bir mezar çukuru kazılmış olan yirmi odalı bir yapıya defnedildiği ortaya çıkmaktadır. Definden sonra, yapıya, aşağısında akmakta olan nehir (Volga) yatağı yönlendirilmiş ve her yer sular altında kalmıştır. Bu yöntemin amacı, ölü kağanın ve onunla birlikte gömülmüş olan eşleri ve cariyelerinin ve hizmetçilerinin sonsuz bir şekilde kalacakları yere dokunulmasına engel olmaktır (Şeşen, 2016, s. 45-46). Kimi kaynaklar Avrupa Hun hükümdarı Attila (Etsel) içinde Tzsia Nehri'nin yatağının kısa bir süreliğine değiştirildiğini belirtmektedir (Man, 2013, s.326). Bu mezar yerinin sırrını korumak için de daha ekstrem bir yöntem uygulanmıştır. Bu mezar sarayı "uçmağ" olarak adlandırılmakta ve "Kuğun cennete gitti" denilmektedir (Şeşen, 2016, s. 45-46).

Türkler, defin kelimesine o derece önem göstermişler ki ölüyü gömme kelimesi yerine daha çok cenazeyi kaldırma olarak adlandırmışlardır. Şüphesiz bu durumun eski inanç ve geleneklerden geldiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü ölen kişinin kemikleri ağaç dallarına kaldırılmakta ve arkasından yıllar sonra yüksek dağ tepelerine gömülmekteydi. Günümüzde uygulanan birçok geleneğin İslamiyet öncesinden bugüne kadar geldiğini bilmekteyiz. Örneğin; ölünün yakınlarının acısı soğusun diye enselerine toprak atma nasıl eski bir gelenekse ve ölüyü unutmalarını sağladığı düşünülüyorsa; bugüne kadar gelen fakat Türk geleneği olmadığını bilmediğimiz durumlar söz konusudur. Mesela cenazelerin ardından sıkça söylenen 'toprağı bol olsun' sözü, hayatımıza Hristiyanlardan geçmiş fakat bizim kültüre aitmiş gibi yanlış bir şekilde kullanılmaktadır. Yine başı sağ olsun sözü de tam olarak ne ifade ettiği bilinmeyen ama bir şekilde toplumumuzda kullanılan yer etmiş ve kalıplaşmış bir sözcüktür (Ergun, 2013, s. 138-145).

Eski Türklerde mezarlara ve ölü evine bayrak asma geleneği de söz konusudur. Kırgızların ölenlerin atlarının kuyruklarını kesip ölen kişinin mezarına asmışlardır. Dede korkut hikâyelerinde Bamsı Beyreğin ölümüyle çadırına karalı ve göklü kumaşlar asıldığı bilinmektedir. Yine bugün şehit cenazelerinde Türk bayrağını asma geleneğinin Kazak ve Kırgızlarda yaygın olarak kullanılmıştır (Ögel, 1984., s.226-227). Türkler defin işlemini gerçekleştirdikten sonra da mezarlarına büyük önem vermişlerdir. Mezarlarını en iyi şekilde korumaya çalışmışlardır. Hunlar zamanında MÖ. 79 yılında Hun hükümdar mezarlarına saldırılması üzerine Tun-Yun ve Wu-hanlar'a savaş açılmıştır. Özellikle Wu-hanlar mezarlardaki ölülerin değerli eşyalarını, kılıçlarını, kadınların değerli mücevherlerini almak istemişlerdir (Taşağıl, 2018, s. 84). L.Ligeti de bu seferde Hunların sefere 20 bin atlı ile katıldıklarını belirtmektedir (Ligeti, 1986, s. 335).

6. SONUÇ

Bu yazıda İslamiyet öncesi Orta Asya Türklerinin ölüm sonrası yas ve defin işlemlerine yönelik adetleri dile getirilmiştir. Türk dünyasını sadece siyasi olayları ile daha çok tanıyan Türk insanın dikkatini, kaleme aldığımız bu yazıyla bir başka yönlerine çekmeye çalıştık. Türkler, yaşama arzularına duydukları heyecanı hiç yitirmemeye ve ölümü akıllarına çok fazla getirmemeye çalışmışlardır. Çünkü ölüm; Türklerde hüzün, keder ve korkuyu beraberinde getirmektedir. Türkler, ölüm denen normal bir süreçten o derece çekinmişlerdir ki ölüm kelimesini dahi günlük hayatta kullanmak istememişlerdir.

Diğer taraftan Türkler, ölen kişinin ahirete intikaline çok büyük özen göstermişlerdir. Ölen kişinin kendilerini görüyormuşçasına hareket ederek ölünün arkasından iyi şeyler konuşulmuş, onun ruhunun huzur bulabilmesi için gereken ihtimam gösterilmiştir. Türkler, ölen kişinin cenazesi etrafında çeşitli ritüeller düzenleyerek hem ölen kişinin acısına ortak olmak istemişler hem de onun ölüsünden dolayı korkarak kendilerini de yanlarına çekmelerini engellemek istemişlerdir. Yani

ölüm, Türklerde enterasan bir şekilde çelişkiyi de ortaya koymuştur. Ölünün cennette hızla ilerleyebilmesi için kurbanlar kesilmiş, ölen kişinin mezarına daha sonraları saç adı verilen hediyeler ile yiyecek ve içecekler de bırakılmıştır.

Bazı toplumlar ölen kişinin bu dünyaya benzer bir ortama göçüp gittiğini düşünürken bazı toplumlar ise öbür dünyanın bu dünyadan farklı olduğunu düşünmüşler ve oraya ölen kişiyi uğurlamışlardır. Türkler ölen kişiyi ya bir dağ başına terk etmiş, toprağa gömmüşler, bunlardan başka suya gömenler olmuş ve ölen kişinin cenazesinin yakıldığı görülmüştür. Şüphesiz bu durumların ortaya çıkmasında yaşadıkları coğrafya ve çevresindeki komşuların etkisi söz konusudur. Günümüzde uygulanan birçok yas ve defin törenlerinde de geçmişten gelen adetlerin devam ettirildiğini görmekteyiz. Sadece bu durum bile Türklerin geçmişle bağını koparmadıklarının ve gelenekleri yaşattıklarının açık bir göstergesidir

KAYNAKÇA

- Boratav, P. N. (1984). 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Buluç, S. (1993). Şaman. MEB, İslam Ansiklopedisi. ss.320-335.
- Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. Milli Folklor Dergisi, S. 100, s.s. 134-148.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller. Milli Folklor Dergisi, S.54, s.s. 86-101.
- Esin, E. (1978). İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Grousset, R. (2017). Bozkır İmparatorluğu, (Çev. M. Uzmen) Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Güngör, H. (2002). Eski Türklerde Din ve Düşünce, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Harva,U. (2014). Altay Panteonu. Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Heredotes. (2006). Tarih, (M. Ökmen, Çev.), Türk-İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. (1976). Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kapusuzoğlu, G. (2015). Çin Kaynaklarına göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 34.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, Türkler, c.2, Yeni Türkiye Yayınları.
- L. Ligeti. (1986). Bilinmeyen İç Asya, Türk Dil Kurumu, Ankara
- L. Rasonyi. (1986). Tarihte Türklük, İstanbul.
- Man, J. (2013). Tanrı'nın Kırbacı Attila. (İ. Tulçalı, Çev.), Yakamoz Kitap, İstanbul.
- Alekseev, N. A. (1980). Türkçe Konuşan Sibiryalı Halklarının Eski İnanç Şekilleri, Novosibirsk.
- Ögel, B. (1984). İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Cilt VII.), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Örnek, S. V. (1971). Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). Altay Türklerinde Ölüm, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- Sümer, F. (1972). Oğuzlar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şeşen, R. (2016). İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe, İstanbul.
- Taşagıl,A. (2018). Kök Tengrinin Çocukları. Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Tryjarski, E. (2012). Türkler ve Ölüm, Pinhan Yayınevi, İstanbul.
- Tsal, L. M. (2006). Çin kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, (Çev. Ersel Kayaoğlu ve Deniz Banoğlu) Selenga Yayınları.